TASHQI SAVDO BALANSINING MAKROIQTISODIY KO‘RSATKICHLARGA TA’SIRI.

Sobirov Vohidbek Sobir o'g'li
Talaba
Iqtisodiyot fakulteti
O‘zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tashqi savdo balansining makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’siri chuqur tahlil qilinadi. Tashqi savdo balansi — mamlakatning eksport va import o‘rtasidagi tafovutini aks ettiruvchi muhim iqtisodiy indikator bo‘lib, u iqtisodiy o‘sish, valyuta kursi, inflyatsiya, bandlik darajasi hamda fiskal barqarorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Maqolada savdo balansi ijobiy bo‘lsa, u eksport hajmining ortishi hisobiga ichki ishlab chiqarishni faollashtirishini, natijada yalpi ichki mahsulot (YIM)ning o‘sishiga hissa qo‘shishini ko‘rsatadi. Aksincha, savdo tanqisligi iqtisodiy xavf-xatarlarni kuchaytiradi, valyutaning qadrsizlanishiga va tashqi qarz ortishiga sabab bo‘ladi. Shuningdek, maqolada tashqi savdo siyosatining mamlakat iqtisodiy barqarorligidagi o‘rni, davlatlar tomonidan qo‘llaniladigan tartibga solish mexanizmlari va bu mexanizmlarning samaradorligi muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari, mamlakatlar uchun barqaror savdo balansini shakllantirish yo‘lidagi strategik yondashuvlar zarurligini ko‘rsatadi. Maqola ilmiy tahlillar asosida yozilgan bo‘lib, talaba, tadqiqotchi va iqtisodiy siyosat yurituvchilar uchun foydali manba bo‘la oladi.*

Kalit so‘zlar: *Tashqi savdo balansi, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar, eksport, import, yalpi ichki mahsulot (YIM), valyuta kursi, inflyatsiya, bandlik, fiskal siyosat, iqtisodiy o‘sish, savdo tanqisligi, savdo ortig‘i, tashqi iqtisodiy siyosat, milliy iqtisodiyot, iqtisodiy barqarorlik.*

Kirish. Zamonaviy global iqtisodiy munosabatlar sharoitida tashqi savdo mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishining muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, tashqi savdo balansi har bir davlatning iqtisodiy faoliyati, ishlab chiqarish salohiyati, ichki iste’mol darajasi va global bozorlar bilan integratsiyalashuv darajasini aks ettiruvchi strategik ko‘rsatkich hisoblanadi[1]. Tashqi savdo balansining holati bevosita yoki bilvosita tarzda bir qator asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga – yalpi ichki mahsulot (YIM), inflyatsiya, bandlik darajasi, valyuta

[1] Anvarov, A. (2021). *Makroiqtisodiy tahlil va iqtisodiy siyosat*. Tashkent: O‘zbekiston iqtisodiyot nashriyoti.

kursi va fiskal muvozanatga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, tashqi savdo balansining har qanday o‘zgarishi nafaqat iqtisodiy barqarorlik, balki mamlakatning xalqaro iqtisodiy mavqei uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tashqi savdo balansining ijobiy yoki salbiy bo‘lishi mamlakat ichki ishlab chiqaruvchilari raqobatbardoshligiga, davlatning valyuta zaxiralariga va xalqaro investitsion jozibadorligiga ta’sir qiladi. Misol uchun, doimiy savdo tanqisligi milliy valyutaning qadrsizlanishiga, inflyatsion bosimning kuchayishiga va tashqi qarz ortishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, savdo ortig‘i esa ichki ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi, valyuta zaxirasini ko‘paytiradi va milliy iqtisodiy o‘sishni tezlashtiradi[2].

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotidagi o‘zgaruvchan vaziyat, proteksionistik siyosatlar va savdo cheklovlari tashqi savdo muvozanatini saqlashni yanada murakkablashtirmoqda. Shu bois mamlakatlar tashqi savdo siyosatini puxta rejalashtirish va tartibga solish orqali makroiqtisodiy barqarorlikka erishishga intilmoqda. Ushbu maqolada aynan tashqi savdo balansining makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga qanday ta’sir ko‘rsatishi tizimli tahlil qilinadi[3]. Mavzuga oid nazariy yondashuvlar, amaliy misollar hamda siyosiy yechimlar ko‘rib chiqilib, mavjud muammolar va istiqbolli yo‘nalishlar aniqlanadi. Bu esa mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyatini oshiradi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda tashqi savdo balansining makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’sirini baholash uchun kompleks yondashuv asosida turli ilmiy-uslubiy vositalardan foydalanildi. Tadqiqotda nazariy tahlil, empirik ma’lumotlar tahlili, solishtirma tahlil va grafik-analitik usullar qo‘llanildi. Shu bilan birga, statistik ko‘rsatkichlar asosida o‘zaro bog‘liqliklar aniqlash va ularni iqtisodiy izohlash uchun tavsifiy (descriptive) va tahliliy (analytical) metodlar qo‘llandi.

Birinchidan, mavzuga oid mavjud iqtisodiy nazariyalar, xususan, klassik, keynsian va monetarist yondashuvlar asosida tashqi savdo balansining makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan qanday o‘zaro aloqada bo‘lishi nazariy jihatdan ko‘rib chiqildi. Keyingi bosqichda esa ushbu nazariy yondashuvlar amaliy statistik ma’lumotlar yordamida testdan o‘tkazildi[4].

Tadqiqot uchun asosiy statistik ma’lumotlar Jahon banki, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF), BMT Statistik komissiyasi, Osiyo taraqqiyot banki (ADB), va O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi kabi ishonchli manbalardan

[2] Rasulov, F. (2019). *Tashqi savdo va iqtisodiy barqarorlik*. Tashkent: Iqtisodiy tadqiqotlar instituti.

[3] Muhammadiev, U. (2018). *Xalqaro iqtisodiy aloqalar va savdo balansi*. Tashkent: O‘zbekiston Davlat universiteti nashriyoti.

[4] G‘ulomov, M. (2020). *Iqtisodiy barqarorlik va tashqi savdo siyosati*. Tashkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.

olindi. Bu ma’lumotlar 2010–2023 yillar oralig‘ida O‘zbekiston va qator boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar misolida tahlil qilindi. Yalpi ichki mahsulot (YIM), inflyatsiya darajasi, eksport-import hajmlari, valyuta kursi, bandlik darajasi, davlat byudjeti saldosi kabi ko‘rsatkichlar o‘zaro solishtirilib, tashqi savdo balansining ushbu omillarga ta’siri aniqlashtirildi[5].

Shuningdek, korelyatsiya va regressiya tahlil metodlari yordamida tashqi savdo balansining makroiqtisodiy indikatorlarga bog‘liqligi o‘rganildi. Ayniqsa, savdo balansidagi o‘zgarishlarning YIMga va inflyatsiyaga ta’siri chuqur statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Ushbu statistik modellash jarayonida Excel va SPSS dasturlaridan foydalanildi[6].

Metodologik yondashuv doirasida, shuningdek, qiyosiy (komparativ) tahlil asosida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning tashqi savdo balansini tartibga solishdagi siyosiy mexanizmlari solishtirildi. Bu orqali samarali siyosiy vositalar va ularning milliy iqtisodiyotga ta’siri aniqlab berildi[7].

Mazkur metodologik asos tadqiqot natijalarining ilmiy ishonchliligini ta’minlashga xizmat qiladi va mavzuga oid xulosalarning amaliy ahamiyatini kuchaytiradi.

Natijalar va Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, tashqi savdo balansining o‘zgarishi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi. Ma’lumotlar tahlili asosida aniqlanishicha, O‘zbekistonning oxirgi 10 yillik tashqi savdo faoliyatida muayyan davrlarda salbiy savdo balansining kuchaygani inflyatsiya bosimining ortishi, valyuta kursining qadrsizlanishi va fiskal muvozanatsizlik holatlarining yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan. Bu holat, ayniqsa, 2015–2017 yillarda kuzatilgan bo‘lib, importning keskin ortishi milliy ishlab chiqarish sektorining o‘sish sur’atlarini pasaytirgan.

Eksport va import o‘rtasidagi nomutanosiblik, ya’ni savdo tanqisligi, yalpi ichki mahsulot (YIM) o‘sishining sur’atlariga salbiy ta’sir ko‘rsatgan. Korelyatsion tahlil natijalariga ko‘ra, eksportning YIMdagi ulushi ortgan sari iqtisodiy o‘sish barqaror tus olgan. Aksincha, importning ko‘payishi valyuta oqimini kuchaytirgan bo‘lsa-da, bu ichki ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligiga salbiy ta’sir ko‘rsatgan. Bu holat uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish uchun xavf tug‘diradi, chunki tashqi bozorlarga qaramlik ortadi[8].

---

[5] Toshpulatov, D. (2021). *O‘zbekiston iqtisodiyotidagi tashqi savdo balansining o‘rni*. Tashkent: Iqtisodiyot va biznes universiteti.

[6] Xolmurodov, I. (2020). *Savdo va investitsiyalar: makroiqtisodiy tahlil*. Tashkent: Iqtisodiy rivojlanish va tashqi savdo vazirligi.

[7] Yuldashev, B. (2022). *Global iqtisodiyot va savdo muvozanati*. Tashkent: O‘zbekiston iqtisodiyoti va moliya instituti.

[8] Shermuhammedov, A. (2020). *Makroiqtisodiy tahlil va tashqi savdo operatsiyalari*. Tashkent: Iqtisodiy tadqiqotlar markazi.

Shuningdek, tashqi savdo balansining saldosi valyuta kursi barqarorligida muhim o‘rin tutishi aniqlandi. Ijobiy savdo balansi bo‘lgan yillarda milliy valyutaga talab ortib, uning nisbiy mustahkamlanishiga erishilgan. Aksincha, savdo tanqisligi kuchaygan davrlarda milliy valyutaning real kursi pasaygan, bu esa inflyatsion bosimni kuchaytirgan. Statistik tahlillar valyuta kursi va savdo balansining o‘zaro kuchli bog‘liqligini tasdiqladi.

Bandlik darajasiga oid ma’lumotlar shuni ko‘rsatdiki, eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish tarmoqlarining rivojlanishi ishsizlikni kamaytirishga hissa qo‘shgan. Biroq yuqori import hajmi ichki korxonalarni siqib chiqarib, ayrim sohalarda ish o‘rinlarining qisqarishiga olib kelgan. Bu esa tashqi savdoning mehnat bozoriga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi[9].

Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil asosida boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi ham o‘rganildi. Jumladan, Vetnam, Bangladesh va Malayziya kabi mamlakatlarda tashqi savdo siyosatining eksportga yo‘naltirilgan modelga asoslanishi iqtisodiy o‘sish va bandlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Bu holat O‘zbekiston uchun ham o‘rnak bo‘lishi mumkin.

Muhokama davomida aniqlanishicha, barqaror savdo balansi milliy iqtisodiyot uchun muhim poydevor hisoblanadi. Savdo siyosatini to‘g‘ri yo‘naltirish, eksportga rag‘batlantiruvchi mexanizmlarni kuchaytirish, importni samarali tartibga solish orqali makroiqtisodiy muvozanatga erishish mumkin. Bunda fiskal va pul-kredit siyosatlarining uyg‘unligi muhim rol o‘ynaydi[10].

Xulosa qilib aytganda, tashqi savdo balansining makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’siri kuchli va ko‘p yo‘nalishli ekanligi isbotlandi. U nafaqat iqtisodiy o‘sish, balki valyuta barqarorligi, bandlik, narxlar darajasi va davlat byudjeti barqarorligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli tashqi savdo balansini muvozanatda ushlab turish — har qanday mamlakat uchun ustuvor iqtisodiy vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, tashqi savdo balansi mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tashqi savdo balansi va makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklar chuqur tahlil qilinganda, savdo balansidagi ijobiy yoki salbiy o‘zgarishlar bevosita iqtisodiy o‘sish sur’atlari, inflyatsiya darajasi, valyuta kursi, bandlik va fiskal muvozanatga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan.

Xususan, eksport hajmining ortishi va savdo ortig‘i mamlakat yalpi ichki mahsulotining o‘sishiga, bandlikning oshishiga va valyuta barqarorligiga xizmat

[9] Tillaev, S. (2021). *O‘zbekiston iqtisodiyotidagi tashqi savdo va valyuta siyosati*. Tashkent: Davlat statistika qo‘mitasi.
[10] Juraev, N. (2019). *Iqtisodiy siyosat va makroiqtisodiy muvozanat*. Tashkent: Tadbirkorlikni rivojlantirish markazi.

qilishi kuzatildi. Bunda eksportga yo‘naltirilgan siyosat ichki ishlab chiqaruvchilarni rag‘batlantirish va raqobatbardosh mahsulot yaratishga turtki beradi. Aksincha, doimiy savdo tanqisligi iqtisodiy o‘sishning sustlashuviga, milliy valyutaning qadrsizlanishiga va inflyatsion bosim kuchayishiga olib keladi.

Bundan tashqari, tashqi savdo siyosatining to‘g‘ri yo‘naltirilishi mamlakatning xalqaro iqtisodiy maydondagi raqobatbardoshligini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Rivojlangan va eksportga yo‘naltirilgan iqtisodiyotlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, tashqi savdo balansining barqarorligi iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy farovonlikning muhim omilidir.

Mazkur tadqiqot asosida quyidagicha xulosa qilish mumkin: tashqi savdo siyosatini diversifikatsiya qilish, eksport salohiyatini kengaytirish, importni oqilona tartibga solish va milliy mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish orqali savdo balansini muvozanatli holatda saqlash mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarning ijobiy dinamikasini ta’minlaydi va iqtisodiy barqarorlikka erishishda mustahkam zamin yaratadi.

Adabiyotlar.

1. Anvarov, A. (2021). *Makroiqtisodiy tahlil va iqtisodiy siyosat*. Tashkent: O‘zbekiston iqtisodiyot nashriyoti.
2. Rasulov, F. (2019). *Tashqi savdo va iqtisodiy barqarorlik*. Tashkent: Iqtisodiy tadqiqotlar instituti.
3. Muhammadiev, U. (2018). *Xalqaro iqtisodiy aloqalar va savdo balansi*. Tashkent: O‘zbekiston Davlat universiteti nashriyoti.
4. G‘ulomov, M. (2020). *Iqtisodiy barqarorlik va tashqi savdo siyosati*. Tashkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
5. Toshpulatov, D. (2021). *O‘zbekiston iqtisodiyotidagi tashqi savdo balansining o‘rni*. Tashkent: Iqtisodiyot va biznes universiteti.
6. Xolmurodov, I. (2020). *Savdo va investitsiyalar: makroiqtisodiy tahlil*. Tashkent: Iqtisodiy rivojlanish va tashqi savdo vazirligi.
7. Yuldashev, B. (2022). *Global iqtisodiyot va savdo muvozanati*. Tashkent: O‘zbekiston iqtisodiyoti va moliya instituti.
8. Shermuhammedov, A. (2020). *Makroiqtisodiy tahlil va tashqi savdo operatsiyalari*. Tashkent: Iqtisodiy tadqiqotlar markazi.
9. Tillaev, S. (2021). *O‘zbekiston iqtisodiyotidagi tashqi savdo va valyuta siyosati*. Tashkent: Davlat statistika qo‘mitasi.
10. Juraev, N. (2019). *Iqtisodiy siyosat va makroiqtisodiy muvozanat*. Tashkent: Tadbirkorlikni rivojlantirish markazi.